

Elena Maksimović

Sekretarijat Saveta za praćenje projekata

Globalnog fonda Republike Srbije

veverica7@yahoo.com

ETNIČKI I SEKSUALNI IDENTITET KOD ROMA: MUŠKARCI KOJI UPRAŽNjavaju SEKS SA MUŠKARCIMA

Apstrakt: Rad pokušava da objasni kako dvostruka marginalizovanost intervjuisanih Roma koji upražnjavaju seks sa muškarcima utiče na sveukupni identitet i njegov položaj u društvu; šta znači biti Rom među gejevima i biti gej među Romima; biti Rom gej u širem društvu, kao i to koji su mehanizmi integracije Roma gejeva u obe navedene identitetske grupe. Identitete ovih osoba sagledaćemo iz njihove sopstvene perspektive, te time dobiti pogled same male zajednice Roma MSM na probleme koji ih okružuju.

Ključne reči: Rom, gej, MSM, identitet, zajednica, integracija.

Uvod

Rad je nastao kao rezultat istraživanja finansiran od strane OSI-ja i nevladine organizacije SPY¹ koja je imala za cilj istraživanje rizične prakse u kontekstu prenošenja HIV-a i polno prenosivih infekcija među romskom MSM populacijom u Beogradu, tokom oktobra i novembra 2008. godine. Istraživanje je obuhvatilo anketiranje 50 pojedinaca od kojih je 10 osoba iskorišćeno za dubinski intervju uz novčanu nadoknadu od 300 dinara. Uslov za učešće u studiji bilo je da je osoba muškog pola, da je upražnjavala seks sa muškarcem u poslednjih mesec dana i da je Rom. Svi intervjui vođeni su u prostorijama

¹ NVO SPY (Sure Puls of Youth) je organizacija koja se bavi prevencijom HIV-a i polno prenosivih bolesti (PPI) kao i obukom životnih veština populacija mladih pod uvećanim rizikom. Najveći deo aktivnosti SPY sprovodi među populacijom MSM (Men who have sex with man – muškarac koji ima seks sa muškarcem, termin koji se obično upotrebljava u epidemiologiji za označavanje gej populacije pod povećanim rizikom od HIV-a i PPI (vidi u u: Glick M, Muzyka BC, Salkin LM, Lurie D; "Necrotizing ulcerative periodontitis: a marker for immune deterioration and a predictor for the diagnosis of AIDS", 1994.).

SPY-ja. Sam intervju je koncipiran osnovnom grupom pitanja² u kojima je informantu data velika sloboda odgovora. Informanti nisu morali odgovarati na pitanja za koja su smatrali iz bilo kog razloga da ne treba da odgovore; svi intervjui snimani su na traci.

Iako za intervjuisane u pogledu opisa njihove seksualne prakse rad koriste termine MSM (men who have sex with man – muškarac koji ima seks sa muškarcem iz bilo kog razloga) i gej pod čime se podrazumeva emotivna pristranost, potreba prema osobama suprotnog pola, najveći deo ovih osoba su biseksualci (9/10). Oni zapravo jesu i MSM i gej a njihova biseksualnost ogleda se upražnjavanju prinudnih seksualnih odnosa sa osobama ženskog pola, o čemu će biti reči dalje u tekstu.

Romi koji upražnjavaju seks sa muškarcima dvostruko su marginalizovani, kao Romi i kao pripadnici gej populacije. Takva marginalizovanost u velikoj meri utiče na sveukupni identitet ovih osoba i njihov položaj u društvu, imajući u vidu opšti društveni stav prema marginalnim grupama Roma i gej populacije. Zbog toga ćemo pokušati, na osnovu intervjua sa pripadnicima ovih marginalnih grupa, da objasnimo šta znači biti Rom među gejevima i biti gej među Romima, kao i biti Rom gej u širem društvu. Istovremena pripadnost u dve marginalne grupe od kojih svaka onu drugu smatra marginalnom, zahteva od ovakvih pojedinaca da pronađu način da pripadaju obema grupama, da iznađu mehanizme integracije u obe marginalne grupe. Tema ovog rada je definisanje ovih mehanizama. Položaj, svakodnevne probleme i mehanizme zaštite i integracije Roma gejeva sagledaćemo iz njihove sopstvene perspektive, te time dobiti pogled same male zajednice Roma MSM na probleme koji ih okružuju.

Biti sakriven, biti gej

Biti gej u Srbiji podrazumeva izvesne poteškoće i zahteva određeni oblik društvenog ponašanja koji je usmeren ka "skrivanju" ove populacije. Kao marginalna grupa³ i ne tako rado prihvaćena od strane šire zajednice⁴ ova grupa ljudi usmerena je ka stvaranju svoje subkulture u okviru šire zajednice,

² Osnovna grupa pitanja koncipirana je u 8 grupa: opšti podaci i primarno i sekundarno životno okruženje, seksualna praksa, upotreba droga, upotreba i znanje o kondomima, iskustvo i znanje vezano za HIV i PPI, iskustvo sa službama zdravstvene zaštite, nasilje i kriminalne radnje, iskustvo i stavovi prema državnim i NVO organizacijama.

³ O marginalnim grupama i proučavanju marginalnih grupa pogledati u B. Žikić; *Antropološko proučavanje marginalnih društvenih grupa: metodologija terenskog rada*, Glasnik etnografskog muzeja 71, 39 -52, 2007.

⁴ D. Frable; C. Wortman; J. Joseph; Predicting Self-Esteem, Well-Being, and Distress in a Cohort of Gay Men: The Importance of Cultural Stigma, Personal Visibility, Community Networks, and Positive Identity; *Journal of Personality*, 1997, Vol. 65

prostorno i društveno organizovanje u obliku tzv. gej scene koja postoji u svim većim gradovima Sveta⁵. Ovakvi pojedinci spadaju u tzv. društvene i seksualne manjine i vrlo često se i nazivaju skrivenim populacijama. Skrivenne populacije (hidden populations) ili teško dostupne populacije (hard to reach populations) nazivi su koji potiču iz teškoća uzorkovanja ovakvih populacija za potrebe istraživanja, pre svega medicinskih⁶. Ovakve populacije nisu "na oko" društveno vidljive; one pokušavaju iz različitih razloga da ostanu van očiju javnosti iz različitih pobuda: bilo zato što se bave nelegalnim radnjama (kao komercijalne seksualne radnice ili intravenski korisnici droga), bilo zato što su društveno stigmatizovani kao MSM populacija, odnosno predstavljaju populacije na društvenoj margini⁷. Odnos zajednice prema gej populaciji najviše se oslikava u predrasudama koje su vezane za ovu populaciju, a koje se odnose ne samo na seksualnu praksu ovih osoba već i na niz predrasuda (karakternih osobina) za koje se smatra da proističu iz seksualne orijentacije⁸. Tako "Biti gej" često podrazumeva i biti feminiziran, biti lažov, voleti i spopadati sve muškarce, imati sve ženske psihofizičke osobine i sl. Sami intervjuisani smatraju da društvo ima ovakve predrasude o njima, odnosno o gej populaciji uopšte. Negativan stav društva, gej aktivizam često definiše kao proizvod Srbije kao mačo sredine u kojem se svako odstupanje surovo osuđuje u smislu potiskivanja sopstvene seksualnosti i pobuda. Etiketiranje ove vrste zapravo predstavlja pokušaj da se "nevidljivo" učini vidljivim, da se materijalizuje neko ko odstupa od proseka, ko je i potencijalna opasnost a koga ne možemo prepoznati. Stav pun predrasuda prema gej populaciji, za koji sami njeni pripadnici smatraju da je dominantan, zapravo je i doveo do stvaranja tzv. gej aktivizma širom sveta i u Srbiji. Pod parolom borbe za ljudska prava i različitosti, gej aktivisti bore se za integraciju gej zajednice u društvo na višem ni-

⁵ O gej sceni pogledti npr. u: D. Ridge; D. Plimar; D. Peasley; *Remaking the masculine self and coping in the liminal world of the gay 'scene'*; Culture, health and Sexuality, 2006.

⁶ D. Heckathorn, "Respondent-Driven Sampling: A New Approach to the Study of Hidden Populations." *Social Problems*; 1997 ; ili u D. Heckathorn " Respondent-Driven Sampling II: Deriving Valid Population Estimates from Chain-Referral Samples of Hidden Populations.", *Social Problems*, 2002.

⁷ MSM populacija (skraćenica potiče od Men who have sex with men) spada u grupu tzv. skrivenih ili teško dostupnih populacija. Pod "teško dostupna" podrazumeva se da je ova populacija javno sakrivena i samim tim teška za uzorkovanje. O definiciji skrivenih populacija pogledati npr. u: J. Augier; S. Marz; "Sampling hard to reach populations"; *Journal of Advanced Nursing* 26 (4), 790-797, 1997.

⁸ O predrasudama vezanim za gej populaciju pogledati npr. U: G. L Mosse; "Why gey history", a talk given by G. L. Mosse Madison, Wisconsin, Marc 1997., ili u: G. L. Mosse; *Nationalism and Sexuality: Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe*"; New York: Howard Fertig, 1985

vou, na nivou zakona koji bi regulisali gej brakove, uvođenjem gej kulture u javni život, umetnost, politiku, dok se pojedinačni pripadnici ove seksualne orijentacije bore sa svakodnevnim problemima i stereotipima svog životnog okruženja: da li će to prihvatiti roditelji, da li će to prihvatiti sredina, kako sakriti seksualnu orijentaciju, da li će doživeti neku neprijatnost ukoliko se otkrije, šta će misliti o njemu, kako će to uticati na njegov život i sl. Iako se aktivisti bore za suprotno, kao najlakši način integracije u društvo gejevi koriste skrivanje. "Skrivanje" u svakoj "skrivenoj populaciji" dovodi do stvaranja međusobnih veza osoba sa istim, skrivenim navikama što opet vodi njihovom zbližavanju pravljenjem polujavne "scene". Iako postoji mnoštvo definicija scene⁹, u kontekstu skrivenih populacija mislimo na određeni prostor na kojem se u određeno vreme sakupljaju pripadnici skrivene grupe u cilju slobodnog ispoljavanja "skrivenih" navika. Ona je polujavna jer za nju obično znaju oni koji su njeni pripadnici ali ne i šira javnost (Scena se nigde ne reklamira niti javno obeležava).

S druge strane, Romi kao grupa nisu skrivena grupa već sasvim vidljiva etnička kategorija stanovišta. Vidljivost i etnicitet kategorije su koje ne moraju ići zajedno, ali u slučaju Roma njihova veza ne samo da postoji već je i presudna za njihov položaj u društvu, a u konkretnom slučaju Roma gejeva ključne u definisanju odnosa gej populacije prema njima. Kao i gej populacija uopšte, romska etnička grupa je takođe na margini društva. Romi kao etnička kategorija imaju određene društvene i kulturne norme po kojima njihovi pripadnici žive i kojih se pridržavaju. I Romi, kao i gejevi takođe su diskriminirani, etiketirana kategorija za koju je vezano mnogo predrasuda: kao i prema gej populaciji, odnos zajednice prema Romima kreiran je kroz etničke stereotipe, koji uz "biti Rom" za sobom povlače i podrazumevanje brojnih drugih negativnih osobina. Tako, "biti Rom" podrazumeva i biti prljav, neškolan, krasti, baviti se niže vrednovanim poslovima i sl. Romi kao etnička grupa i etnički stereotipi vezani za ovu populaciju široko su obrađena tema u društvenim naukama te se na njoj nećemo duže zadržavati¹⁰.

Biti gej u Srbiji i biti Rom u Srbiji, rekli smo, nije lako s obzirom na brojna etiketiranja u društvu u kojem pojedinac egzistira. Kako bi pojedinac koji je Rom ili koji je gej mogao uopšte da opstane u društvu u smislu ostvarenja drugih identitetskih karakteristika (da se školuje, pronađe posao, koristi usluge javnih servisa, jednom rečju bude punopravni član društva), razumljivo je

⁹ W. J. Blumenfeld, D. K. Raymond; "Looking at the gay and lesbian life", Beacon Press, 1993.

¹⁰ O predrasudama vezanim za Rome pogledati npr. u: G. Đerić: "Stereotipi, kraj jedne priče", *Filozofija i društvo* 3, 2005. ili: B. Jakšić, "Romi između diskriminacije i integracije", *Filozofija i društvo* IX-XX; ili u: D. Nikolić; "Etnokulturne stereotipije u funkciji lokalnih identiteta", *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LVI.

da ove osobe teže ka integraciji u društvo. U krajnjoj liniji, ako sam pojedinac nema potrebu da se integriše u društvo, javne kampanje i društvene institucije će mu model integracije nametnuti.¹¹ Međutim, ovaj rad ne bavi se pitanjem Roma i pitanjem gejeva odvojeno, niti njihovim položajem u društvu, već pitanjem dvostruke marginalizovanosti osoba koje su Romi i koji su gej; kako se ove osobe međusobno zbližavaju, koji su problemi ove male zajednice i koji su mehanizmi njihove integracije ne samo u društvo kao celinu, već i romsku zajednicu kao i gej populaciju; kako se kao Romi integrišu među gejeve i kako se gejevi integrišu među Rome. Biti Rom i biti gej podrazumeva nekoliko relacija društvenih kontakata:

- Biti Rom u društvu
- Biti gej u društvu
- Biti Rom i biti gej u odnosu na šire društvo
- Biti Rom među gejevima
- Biti gej među Romima

Prve dve kategorije delom smo već opisali bez potrebe za dodatnim i opširnijim etnografskim povezivanjem s konkretnom temom rada. Kako svaki pojedinac u društvu u svojoj ličnosti nosi ili poseduje niz identiteta od kojih su neki negativno, neki pozitivno ili neutralno vrednovani u društvu, sakrivenih ili ne¹², posedovanje dva negativno vrednovana identiteta od kojih je jedan etnički a drugi seksualni svakako da onemogućava pojedincu integraciju u društvo i samim tim zahteva izvesne mehanizme integracije.

Kada je u pitanju odnos prema društvu intervjuisani Romi MSM ne smatraju da su u posebno lošem položaju u pogledu odnosa zajednice prema njima. Oni tvrde da ljudi ne vole Rome te im je sasvim sve jedno da li je taj Rom koga mrze i gej. Isto tako, ljudi ne vole gejeve i sasvim im je sve jedno da li je taj koga ne vole ujedno i Rom. S toga, oni ne vide da se razlikuju od običnog Roma ili običnog geja u odnosu na treće lice, društvo. Sama pripadnost jednoj ili drugoj marginalnoj grupi smatra se društveno negativno okarakterisano te dodatna negativnost ne menja bitnije položaj osobe u društvu te joj informanti ne pridaju veći značaj. Međutim, problem sopstvenog identiteta, integracije i želje za pripadanjem nastaje u samim marginalnim grupama i mestu ovih osoba u njima. Kako Rom može da se integriše u gej populaciju, i kako gej može biti prihvaćen u romskoj zajednici; biti Rom među gejevima i biti gej među Romima.

¹¹ Podsetimo se da je aktuelna Dekada inkluzije Roma, dok gej aktivizam postaje vidljiv više nego ikada.

¹² O višestrukosti identiteta pogledati npr. u N. Božilović: "Identitet i značenje s-tila u potkulturi", *Filozofija i društvo* 2, 2006.

S obzirom da poseduju iste probleme, želje i težnje Romi MSM međusobno se približavaju i čine malu subkulturnu grupu koja, samim svojim zajedničkim socijalnim pa i biološkim potrebama i karakteristikama, zajedničkim normama ponašanja i društvenim pravilima, ima za cilj integraciju, ne toliko kao što smo rekli u društvo kao celinu, već u zajednicu Roma i u gej populaciju. Međusobno približavanje Roma gejeva olakšava nošenje dva identiteta. Objasnili smo zašto Romi MSM nemaju jako izraženu potrebu za prihvaćenošću od strane društva, ali se postavlja pitanje zašto im je potrebno da budu prihvaćeni od strane Roma i od strane gejeva, što će biti razmatrano u narednim poglavljima.

Biti vidljiv, biti Rom

Nošenje dva marginalna, romskog i gej identiteta, u svakodnevnom životu intervjuisanima nije jednostavno, ni kao pojedinačni identiteti vidljivog Roma ili skrivenog geja niti oba identiteta zajedno. U prethodnom poglavlju objašnjeno je da nošenje oba identiteta zahteva inkluziju pojedinca u obe marginalne grupe, te je mala grupa MSM Roma prinuđena da stvara oruđa integracije. Kako bi sami prihvatili i nosili dva identiteta, članovi ove subkulturne grupe pre svega moraju redefinisati, ponovo odrediti identitete koje nose. Redefinisanje identiteta za sobom povlači dva osnovna pitanja: šta znači biti Rom i šta znači biti gej. Zbog čega redefinisanje? Prihvatanje dva nisko vrednovana identiteta koji su jedni od glavnih identiteta ličnosti od strane grupe ali i od strane pojedinca kao njihovih nosioca u kontekstu u kojem pojedinac nije prihvaćen od strane pojedinačnih identitetskih grupa Roma i gejeva, zahteva mehanizam integracije. Nositi identitet koji nije poželjan u drugoj identitetskoj grupi (od kojih su obe marginalne) svakako predstavlja problem. Kao najlakši način integracije nepoželjnog identiteta društvo nalazi tzv. sakrivanje. Brojni identiteti pojedinaca se nazivaju skrivenim identitetima (npr. narkomani, identitet seksualnog radnika, lopovi...). Tako i ova mala grupa MSM Roma po potrebi sakriva jedan od dva nepoželjna identiteta. U prethodnom poglavlju je objašnjeno da oni nemaju potrebu da identitete sakrivaju u odnosu na širu zajednicu jer od društva oni i očekuju da budu odbačeni, oni se već osećaju marginalno a integracija je već utvrđena pravilima marginalnih grupa čiji su deo. Mesto koje je njima potrebno u društvu jeste integracija u marginalnim grupama, inkluzija među Rome i među gejeve. Međutim, kako Romi među gejevima nisu rado prihvaćeni, Romi MSM moraju sakrivati svoj romski identitet ne bi li se infiltrirali u gej scenu.

"Ne vole nas Srbi, ni Srbi koji su gej nas ne vole, ne vole nas ni Cigani. Ja se trudim da ne izgledam ko da sam gej, a trudim se i da ne izgledam ko da sam Rom, ja u stvari nisam pravi gej, a nisam ni pravi Rom, moje je ime (...)." (intervju br. 10)

"Pa ima Roma u klubovima, meni se samo ne sviđa to što, dobro – nemam ja ništa protiv, neka oni dođu, ali klošarski se oblače! Tako da mi se ne sviđa, i ja sam crnomanjast, Makedonac sam, ali nekako svi misle da sam i ja Rom i onda putem njih oni će da kažu za mene: 'Kakvi su oni takav je i ovaj dečko!', i što bi mene neko sad zbog njih tako gledao i poredio sa njima?! Desilo mi se jednom da mi je jedan Srbin u diskoteci reko: 'Kakvi ste vi prljavi Cigani!', ja sam mu rekao: 'Pa nisam ja Rom! Pogledaj mi ličnu kartu!'. (Intervju br. 5)

Kako je romski identitet vidljiv, njegovo sakrivanje nije moguće te je potrebno upotrebiti drugo oruđe: redefinisavanje.¹³ Redefinisavanje romskog identiteta omogućava pojedincu da ne bude Rom. Redefinisavanje naravno počinje od opšte prihvaćene definicije Roma u društvu koja podrazumeva i predrasude. Dakle: Rom znači živeti u romskom naselju, imati "romsko", muslimansko ime i prezime, biti prljav, nekulturan, neškolovan, nemati nikakve ambicije u pogledu promene životnog stila i sl. Ograđivanjem sebe od ovih osobina pojedinac sebe ne mora smatrati Romom kada je u pitanju treće lice. Iako ograđivanje često nije lako, ne samo zbog toga što je identitet na oko vidljiv već i zbog toga što pojedinac ima neku od navedenih romskih osobina (npr. nema završenu osnovnu školu, živi u romskom naselju) korišćenjem bilo kakvog, makar i naivnog, opravdanja pojedinac smatra da se može distancirati od romskog identiteta. Distanciranje od romskog identiteta, koje može ići do negacije, ne počiva na realnoj osnovi, ali potiče od želje pojedinca da bude integrisan u MSM zajednicu, scenu. Negiranje identiteta kreće se u nekoliko relacija:

1. Ja nisam Rom

"Ja sam Makedonac po pravilnom, ali tako da sam se od malena družio sa Srbima i imam protiv Roma... sa neke strane imam protiv a sa neke nemam, sa neke imam zato što ne sviđa mi se kod njih neki stavovi njihov, ima neki Romi koji imaju dobru dušu, koji su čisti i pedantni, a neki Romi koji su nekulturni. Kako se to kaže, biram društvo..."(intervju br. 5)

2. Ja nisam Rom jer sam "drugačiji" i smeta mi kada mi neko na ulici kaže da jesam

"Pa idem gradom i kažu: 'Vidi Ciganin!'. I onda ja njemu priđem jer se ne plašim, ne plašim se nikoga, samo boga jer bog gleda gore i sve zna šta se radi. Ja sam njemu prišao i rekao: 'Izvini, brate, u če-

¹³ O tome sa drugačijeg aspekta – izmišljanja tradicije – videti: Čvorović, Jelena 2006. Stvaranje romskih etničkih grupa - zamišljanje tradicija. *Etnoantropološki problemi* 1, 1: 47-59.

Etnički i seksualni identitet kod Roma...

mu je problem?! Kao prvo, evo ti lična karta da vidiš ko sam.', on kaže: 'Pa ti si naš!', reko: 'Jesam vaš, ali treba da se poštujemo, ne-moj ti sad da bežiš od Cigana, Muslimana!', on meni kaže: 'Mi vređamo zato što vidimo one Cigančiče po semaforima brišu prozore.', 'Pa mi nismo isto.'" (intervju br. 2)

3. Ja jesam Rom ali nisam prljav, nekulturan i musliman kao drugi Romi

"Kažem, jesam i ja Rom ali ja to uopšte ne osećam, bilo ko da mi kaže: 'Ciganin!', možda ću se malo uvrediti u sebi, ali ja sebe ne doživljavam kao Rom, ja sam se krstio, imam pravoslavno ime...Otac mi je Rom, mama je Nemica."(intervju br. 8)

Negiranje romskog identiteta u konkretnom slučaju jeste pokušaj pojedinca da se integriše u gej populaciju. Koliko je to pokušaj integracije u društvo u celini ili ne razmatrano je u prethodnom poglavlju. U ovom kontekstu dvostruke marginalizovanosti poricanje jednog negativnog identiteta ima za cilj dokazivanje da se pojedinac ne oseća kao "drugi Romi" te da bude prihvaćen od strane marginalne gej populacije. Distanciranje od romskog identiteta može proći uspešno ili ne, što je u krajnjoj liniji manje bitno. Bitnije je to da se takve osobe ipak zaista osećaju drugačije i ne osećaju pripadnost romskoj zajednici. Osećaj geja Roma da nije "pravi" Rom proističe iz njegove svesnosti da nije ispunio norme romske zajednice, da je samim tim što je gej negativno etiketiran među Romima; tako negiranje romskog identiteta nije ipak samo pokušaj da se osoba infiltrira u drugu marginalnu grupu, već je i posledica stvarne marginalizovanosti u romskoj etničkoj zajednici.

Biti gej među Romima

Biti gej među Romima za ove pojedince znači opet biti marginalan među marginalnima. Romska kultura, iz aspekta samih Roma gejeva, prepoznaje i na neki način prihvata gejeve. Romi prepoznaju čak i rado prihvataju pasivne gejeve (one koji su pasivni u MSM odnosu), međutim takve osobe nemaju status punopravnog člana romske zajednice te niko ne voli da bude jedan od njih niti bi ikome bilo drago da njemu neko blizak bude takav član društva. Položaj pasivnih gejeva u romskoj zajednici proističe iz toga da pojedinac nije ispunio društvene norme predviđene jednom muškarcu: nije oženjen, nije ostavio potomstvo. Zajednica se prema tom pojedincu s toga odnosi kao prema ženskoj osobi te dalje podrazumeva da ti pojedinci nisu sposobni ni za bilo koje druge društvene funkcije namenjene muškarcima i nameću im ulogu žene. Tako informanti često navode da pasivne gejeve romska zajednica naziva ženskim imenima, ismeva ih, i sl.

U porodici nema ni jednog geja samo sam ja, pa me teraju da radim nešto što žene rade, kažu mi: 'Ajde igray čoček!', ajde ovo, ajde ono, sve što žene rade jer znaju da sam u fazonu. (intervju br.1)

Ovakav odnos zajednice moguć je, u blažoj meri, i ukoliko samo postoji sumnja da je neko pasivni gej. Vrlo često zajednica podrazumeva i da se ovakve osobe bave i seksualnim radom kao privrednom granom namenjenom ženama.

Iz navedenih razloga svaki pojedinac trudiće se da sakrije svoj gej identitet u romskoj populaciji. Dakle, biti gej među Romima iziskuje sakrivanje identiteta geja. Identitet pasivnog MSM-a sakriva se na nekoliko načina:

- neupadljivim spoljnim izgledom u romskoj zajednici (van romske zajednice pojedinac može biti i transvestit)
- ne održavanjem seksualnih veza sa Romima (da se ne pročuje)
- Maskiranje održavanjem seksualnih odnosa i veza sa osobama ženskog pola, što mahom dovodi do toga da je većina MSM Roma biseksualna. Održavanje seksualnih veza sa osobama ženskog pola može biti dvostruko motivisano: od strane samog pojedinca ili od strane najuže rodbine. Ukoliko rodbina otkrije seksualni identitet pojedinca, maskiranje najčešće rezultira prinudnim ili dobrovoljnim brakom.

"Pa da, zato su me i oženili da ne bi sumnjao narod. Ona je Romkinja. Džabe sve to: ono što treba njoj treba i meni! Samo što ja njoj nisam direktno rekao nego sve nešto: 'Joj ne mogu, bolestan sam, nije mi dobro, spava mi se...' Prvih nedelju dana nisam mogao da spavam sa njom dok se nisam opustio, onda je trajalo to par meseci pa sam je oterao jer ona kao nije bila za mene. Samo iz tog razloga." (intervju br. 6)

Kada se posmatra odnos romske zajednice prema gejevima, mora se uzeti u obzir nekoliko kulturnih obrazaca Roma koji utiču na loš status ovih pojedinaca u društvu, a koje intervjuisani navode kao glavnu prepreku u ostvarivanju svog seksualnog identiteta:

1. Romi vole da tračare. Ova nazovi kulturna osobina Roma dovodi do toga da pojedinac ne sme održavati seksualne veze sa drugim Romima i uopšte distanciranja od romske zajednice. Tako se dešava da se pojedinac preventivno iseli iz romskog naselja kako bi sprečio da se nešto pročuje ili prestaje da se druži sa Romima da ne bi nešto posumnjali. Biti "sakriven" među Romima samim tim je otežano dok s druge strane dovodi do približavanja i integracije Roma MSM međusobom.

Etnički i seksualni identitet kod Roma...

"Ima i Srba koji su u fazonu i to je opušteno, a kod nas, kod Roma, kao: 'Ti si u fazonu?!', kod Roma kad si ti u fazonu ima da se čuje od Prištine do Novog Sada! Cela zemlja ima da zna da si gej, svi ogovaraju!" (intervju br. 1)

"Njih ima dosta Roma koji su aktivni i koji bi jebali bilo žensko bilo muško, s oproštenjem. Ali ja to izbegavam da se ne bi pričalo. Imala sam jedno gorko iskustvo, bila sam sa jednim Ciganinom koji je tako razglasio svima kako me je jebo, kako sam mu pušila, napravila sam veliku grešku sa njim i od tad više..."(intervju br. 6)

2. Romi se žene mladi. Zapravo, ne samo da Romi MSM bivaju prinuđeni da se ožene i osnuju porodicu, što je u skladu sa bazičnim kulturnim obrascem Roma, već je ta norma toliko jaka da svako od intervjuisanih kao krajnji životni ishod postavlja sebi to za cilj. Biti Rom a biti neoženjen krajnja je marginalizovanost u romskoj zajednici. Svi intervjuisani iako izražavaju potrebu i želju da se ožene i osnuju porodicu retko imaju plan kako to mogu ostvariti u odnosu na svoju seksualnu orijentaciju, ali ono što je evidentno jeste da porodicu vide kao izvesnost u odnosu na svoju MSM praksu. To s jedne strane govori koliko je kulturni obrazac Roma subjektivno obavezujuć za njegove pripadnike, dok s druge strane govori o otežanom ostvarenju seksualnog identiteta u odnosu na kulturne norme. Samim tim, biti Rom među gejevima tumači se kao mnogo lakše nego biti gej među Romima.

"Planiraju da me ožene, ali ja kažem da je meni rano još, da imam tek 21 godinu, ali to je kod nas: kao već si mator sa 21! Nije da moraš nego bi trebalo, vreme je, pa sam rekao da ću kao videti do 25te." (intervju br. 7)

"Pa baš zato što mi treba maska, da bi narod video da imam neku, i pod dva zato što mislim da ću da se oženim nekad, neću ni ja večno da budem peder!" (intervju br. 1)

U odnosu na kulturne norme romske zajednice, MSM Romi nalaze svoje mesto, opet, redefinisanjem samog pojma gej i etiketa koje takve osobe nose. Naime, biti gej podrazumeva biti pasivni gej. MSM osobe koje su isključivo aktivne u homoseksualnom odnosu ne tumače se kao gej osobe. Šta više, biti aktivan u odnosu sa muškarcem potvrđuje muškost tog pojedinca i ne smatra se prekršenjem društvene norme. Aktivnih muškaraca u romskoj zajednici, prema svedočenju informanata, ima mnogo, to su mahom oženjeni muškarci a seksualna praksa koju upražnjavaju pored braka spada u domen "javnih tajni". Pasivni Romi MSM vrlo često održavaju trajne i emotivne veze sa ovakvim muškarcima, koje se takođe zadržavaju na nivou "javne tajne". Šta više, ukoliko je muškarac aktivan u tom odnosu i ima partnera muškog pola, to može biti

i prihvaćeno od strane porodice aktivnog pojedinca jer se smatra da neće uticati na ostvarenje braka i porodice i neće biti društveno osuđivano.

"Znam jednog što je bio oženjen i bio je sa mojim jednim drugom. Njegova žena je saznala ali je to prihvatila, nije joj baš bilo sve jednog ali nije se puno ni bunila." (intervju br. 10)

"Uf! Aktivnih ima koliko hoćeš, ne zna im se broj. Više ima aktivnih. Na primer, moj drug što se družim sa njim ima dečka i majka njegova zna za njih, i on i dan danas ide kod njih, mama njegova zna, nema on oca. I to je tako normalno kod Roma, i ja ga baš pitam: 'Kako se osećaš da budeš snajka?!', kaže sasvim normalno, svako živi svoj život... Ne može ta žena to da brani." (intervju br. 7)

"Jeste on (moj dečko) je Rom, on ima porodicu, živi porodičan život, kad dođe kod mene spavamo, vidimo se na 2,3, dana pa opet ode i tako." (intervju br. 4)

Biti Rom i biti gej, biti javan

Biti Rom i gej podrazumeva biti uključen u zajednicu sebi sličnih (zajednicu Roma gejeva), ali ostati na margini gej i na margini romske zajednice. Takva dvostruka marginalnost stvara specifičnu strukturu identiteta koja se jednostavno u toj maloj zajednici sličnih podrazumeva: biti transvestit i baviti se prostitucijom.

Onog trenutka kada pojedinac spozna svoju marginalnost, okreće se sebi sličnima i prihvata marginalnu ulogu koja mu se nameće. Biti pasivni Rom u homoseksualnom odnosu u romskoj zajednici kanališe se kroz društvenu ulogu transvestita koji se bavi prostitucijom. I sa strane gej zajednice intervjuisani sebe infiltrirane vide u toj ulozi.

Sa strane romske zajednice, unovčavanje biološke datosti društveno je prihvaćeno, ali je krajnji ishod pokušaja maskiranja. Naime, u većini slučajeva osoba će prvo pokušati da sakrije svoju seksualnu orijentaciju spoljnim izgledom, kada zajednica počne da sumnja naći će devojku, kada roditelji eventualno doznaju njegovu tajnu on će se oženiti. Tek kada pokušaj maskiranja iz bilo kog razloga ne uspe, osoba će prihvatiti ulogu koju mu romska zajednica nameće, biće transvestit. Malo je onih koji to postaju odmah, pre pokušaja zadržavanja društvenog statusa (1/10 intervjuisanih). Međutim, neretko MSM Romi i prihvataju ovu ulogu i bez znanja romske zajednice, od nje i njenih saznanja nezavisno, kako bi se uključili u gej populaciju sebi sličnih. Bavljenje prostitucijom nije samo izvor finansiranja (često osobe imaju i primarno zanimanje kojim se bave) već i izvor zadovoljstva u smislu pronalaženja seksualnih partnera ne Roma, što im je inače otežano zbog toga što su Romi.

Etnički i seksualni identitet kod Roma...

"Ovaj moj drug, on radi džabe kad je neki lep Srbin, ne naplati kad mu se neko sviđi." ... "A ovako kad upoznam nekog kad je neki Srbin lep, jedino tako da ga ne poznajem onda džabe radim, kao neka kres šema, a ovako za pare ne!" (intervju br. 10)

Naravno, Romi transvestiti koji se bave prostitucijom nisu jedini na beogradskim ulicama koji se time bave, ali se od njih razlikuju jer imaju izgrađene svoje norme, žive kolektivnim životom, imaju svoja mesta na kojima rade i posebnu grupu mušterija. S druge strane, pripadnost romskoj nacionalnosti u seksualnom radu često se od strane informanata ističe i kao prednost. Ovakav način života omogućava im da noću ispoljavaju svoj seksualni identitet a danju ispunjavaju norme svoje zajednice. Strah od potencijalnog otkrivanja veoma je prisutan.

"Eto tako sam počeo pa mi se osladilo... Svi to rade za pare pa kao ajde i ja da počnem, više para..." (intervju br. 7)

"I najstarija ova, mi je zovemo mama, ona kaže da smo mi njene ćerke, ona je stara kurva, radi već 20 i nešto godina, radila je na ulicu... (...) nam je govorila da se zaštitimo, da ne idemo sa svakim, da uvek koristimo konodom, bilo za 100 evra, bilo za 5 evra... svakakve bolesti postoje, da moramo da se čuvamo, 'Ćerke moje, morate da se čuvate!' (intervju br. 6)

"Više vole sa Romima, više ih privlače Romi muškarci, više vole tamnopute. Kažu da su vatreniji nego mi beli...". "U ovom poslu se ne razlikujemo, ali razlikujemo se na ulici, kad ja stojim pored njih ili oni stoje pored mene, pre će izabrati mene" (intervju br. 4)

Na taj način iz dvostruke marginalizovanosti, redefinisanja i sakrivanja ove male grupe pojedinaca, stvara se posebna društvena kategorija (mala ali umrežena) sa posebnim normama, pravilima i načinom života. Ova nova kategorija transvestita koji se bave prostitucijom služi ovoj grupi da prevaziđe svoju marginalnu ulogu u zajednicama Roma, gejeva i transvestita koji se bave prostitucijom, zajednicama kojima pripadaju, i pomaže im da pronađu svoje mesto. To novo mesto, transvestiti koji se bavi prostitucijom, takođe je na margini, a ove osobe koje sakrivaju svoje identitete postaju javne i postaju prihvaćene. Transvestiti koji se bave seksualnim radom ne doživljavaju sebe kao Rome, taj identitet ostaje u drugom planu, njegov se značaj bitno umanjuje. Osoba sebe ne doživljava ni kao geja, gej ostaje neko ko je na nižem stupnju razvojne lestvice od transvestita, neko ko se susreće sa problemima identiteta i ko nije infiltriran u gej zajednicu (gej scenu), ko je seksualno neostvaren jer je diskriminisan; identitet geja gotovo da nestaje. Transvestiti, nasuprot tome, marginalna su grupa koju i romska i gej zajednica

ako ne prihvataju a onda tolerišu. S druge strane, drugi deo identiteta te nove grupe – seksualni rad, dozvoljava im da se ne kriju, da postanu javno dostupni, da budu vidljivi za onog koga treba i kada treba. Identitet transvestita komercijalnog seksualnog radnika nije tajni, on se ne krije, on se ističe. Svoje zadovoljenje oni nalaze u tome što ih prihvata deo MSM populacije, njihove mušterije. Zadovoljenje je materijalno ali i seksualno, predstavlja način da se ostvari seksualni kontakt van romske zajednice, s obzirom da ih gej populacija diskriminiše. Tako transvestit koji se bavi prostitucijom predstavlja marginalnu kategoriju u društvu kao celini, ali i marginalnu kategoriju u romskoj i gej zajednici. Takva marginalnost, nasuprot marginalnosti geja u romskoj zajednici i Roma u gej zajednici, ima svoje mesto i ulogu u obe potkulture i dozvoljava ovim osobama da zauzmu svoje mesto u njima. Transvestizam se vrlo često i podrazumeva kod gej Roma i postaje način života. Da li će osoba prihvatiti tu svoju ulogu trajno, ili će pokušati da ispuni obrazac romske zajednice, da "postane" heteroseksualac, da se oženi, osnuje porodicu i time bude punopravni član romske zajednice, odluka je svakog pojedinca, ali njegovo mesto u društvu postoji.

Zaključak

Primer Roma MSM jeste primer kako višestruka marginalizovanost pojedinaca od kojih pripadnost jednog marginalnoj grupi isključuje pripadnost drugoj zbog jakih kulturnih normi i predrasuda, vodi stvaranju posebne marginalne grupe koja ne samo da ima za cilj međusobno približavanje osoba sa istim problemom već i integraciju u društvo i marginalne grupe čiji su deo. Neko ko je Rom živi i prihvata čvrste društvene norme i obrasce romske zajednice. Onog trenutka kada osoba otkrije svoju homoseksualnost susreće se sa velikim košenjem u odnosu na te norme, ne samo iz aspekta zajednice već i individualnog nezadovoljstva neispunjavanjem onog što mu je predviđeno. Do određenog trenutka osoba može balansirati svoj sukob identiteta, dok ne dođe vreme da ispuni predviđeni obrazac time što će kriti da je pasivni gej. Istovremeno, gej Romi susreću se i sa problemom odbacivanja od strane gej populacije gde je takođe potrebno da prave balans. Takva odbačenost i neispunjenost predviđenih normi zbližava ove pojedince međusobno i kao grupa oni se formiraju u treću marginalnu kategoriju transvestita koji se bave seksualnim radom. Transvestiti imaju svoje mesto u društvu ali i u zajednici Roma i zajednici gej populacije. Oni funkcionišu po sopstvenim normama koje su delom rezultat nametanja od strane gej i romske zajednice i mesta koje su im ove populacije namenile u svom okviru. Transvestiti žive zajedno, seksualni rad organizuju među sobom po svojim pravilima i kodeksima oblačenja, odabira mušterija, načinom ponašanja i ophođenja prema drugima. Deo ovih normi preuzet je iz još jedne marginalne kategorije sa kojom su u kontaktu i čiji

su deo, kategorije seksualnih radnica(ka)¹⁴. S druge strane, stvaranje treće marginalne grupe primer je društvenog kanalisanja osoba koje ne ispunjavaju društvene norme. Ovakav društveni kalup dozvoljava Romima i gej populaciji da prihvati svoje "otpadnike". Muškarac koji ne ispuni norme predviđene za muškarce kod Roma na taj način prepoznat je kao žena, toj osobi se tako pravi "društveni kanal" da ona ostane deo zajednice. S druge strane, gej populacija stvara mesto za gej Rome kojim ih distancirana od sebe, "prepušta im" najskrivljeniji deo gej populacije, mušterije transvestita, kao delu gej populacije koji ne čine tzv. "scenu".

Biološka potreba ovih ljudi, zahvaljujući navedenim marginalnim statusima koje imaju, utiče na kompletni društveni život pojedinca. Pojedinaac ne samo da ne pripada heteroseksualnoj kategoriji, već mu se menja i profesionalni, rodni, stambeni pa i brojni drugi statusi i identiteti čime osoba preuzimanjem kalupa transvestita dobija identitet i profesiju seksualnog radnika, postaje "žena", živi u zajednici transvestita, danju spava a aktivna je noću i sl. Transvestiti žive zajedno u jednom stanu za koji plaćaju kiriju, tu dovode mušterije, prave žurke i sl. Dovodjenje mušterija odvija se po utvrđenom rasporedu da ne bi dolazilo do preklapanja termina; ukoliko rade na ulici takođe postoje pravila korišćenja određenih mesta. Pravila korišćenja kondoma, grupnog seksa takođe su pravilima utvrđene. U zajednici transvestita strogo se poštuje pravilo hijerarhije na čijem čelu su transvestiti koji imaju ulogu savetodavca i učitelja i čije reči i iskustvo su neprikosnoveni. Život u ovakvoj zajednici podrazumeva da osobe sa mušterijama budu transvestiti dok ostatak svog vremena provode kao muškarci kako bi izbegli neprijatne situacije. Kompletna promena niza identiteta nužna je da bi se osoba "ukalupila", da bi se ukalupila među transvestite pre svega, ali i među Rome i gejeve. Ukoliko osoba ne prihvati neku od promena identiteta koju nova uloga u društvu podrazumeva, jednostavno ostaje ni tu ni tamo, njen položaj u društvu je neodređen što u velikoj meri otežava upražnjavanje biološke potrebe i što nas vraća na pitanje potrebe za integracijom u zajednicu. Transvestizam i promene identiteta koje on zahteva usmereni su ka integraciji. Gej Romi nemaju potrebu da budu integrisani u društvo i pojedine delove društvenog sistema kao što su obrazovanje, zapošljavanje i sl., oni se osećaju marginalno i nemaju za cilj da menjaju odnos društva prema njima; njihova želja za integracijom počiva na nižem nivou: na potrebi da budu deo marginalnih grupa, da ne budu odbačeni od strane Roma i od strane gejeva. S jedne strane, u transvestizmu oni nalaze mehanizam prevazilaženja problema ispunjavanja normi romske zajednice, kao nor-

¹⁴ Bavljene prostitucijom kod ovih Roma podrazumeva i preuzimanje identiteta seksualnog radnika kao treće marginalne kategorije u njihovom sveukupnom identitetu. S obzirom da se rad ne bavi analizom kategorije transvestita, ovaj deo identiteta neće biti detaljnije razmatran.

mi koje su jake, čvrsto usadene u moralnom sistemu svakog pojedinca. S druge strane nalazi se biološka potreba upražnjavanja seksualnih odnosa sa osobama istog pola i želja da se bude deo gej zajednice. Iako sami intervjuisani smatraju da život transvestita "nije lak" te da zahteva ulaganja i žrtvovanja u smislu promene načina života i odricanja svih ranijih (lažnih i maskiranih) statusa, biti transvestit prepoznaje se ne samo kao olakšanje već i kao prirodno mesto u društvu ("svi to rade pa ću i ja!"). Čitav njihov život i identitetski sklop usmeren ka želji za pripadnošću ovim marginalnim grupama. Polni i etnički identitet tako dolaze u prvi plan i pojedinac žrtvuje sve druge, ranije identitete (profesionalni, rodni, lokalni itd.) da bi sačuvao i ostvario navedena - dva. Time što će postati transvestit koji se bavi seksualnim radom pojedinac dobija društveni status u marginalnim grupama romske i gej zajednice.

Elena Maksimović

**ETHNIC AND SEXUAL IDENTITY AMONG ROMA:
MEN WHO HAVE SEX WITH MEN**

This paper tries to explain how double marginality of interviewed Romani men who have sex with men influences their overall identity and position within society, and what it means to be a Rom among gays (and to be gay among Roma), or to be a Romani gay in broader society. Question of what are the mechanisms of integration of Romani gays into both above-mentioned identity groups is also addressed. Identity of these individuals is perceived from their own perspective, as to gain insight into views of this small community of MSM Roma regarding problems that surround them.

Key words: Rom, gay, MSM, identity, community, integration